

“בארץ כנען”

למה לי?! הרי תיבות אלו מיותרות הן?! א-ב

אלא שמע מינה: תיבות אלו, ללמדנו דבעינן
תנאי כפול הוא דאתא [באו]

כי, מה שכתוב “בארץ כנען” משמע למעט
את ארץ הגלעד, נמצינו למדים, שבלא
תוספת לשון זו בתנאי, היו בני גד ובני
ראובן מקבלים את ארץ הגלעד כבקשתם,
אף אם לא היו מקיימים את התנאי, ולא
אמרינן מכלל הן [אם יעברו ונתתם] אתה
שומע לאו [שאם לא יעברו לא יתנו להם].

ומכאן יש ללמוד: כל תנאי שאינו כפול אינו
תנאי.

ורבי חנינא בן גמליאל יתרוך לך: אף על פי
שמכלל הן אתה שומע לאו, צריכה היתה
התורה לומר גם “בארץ כנען”.

כי אי לא כתב רחמנא [התורה] תיבות
“בארץ כנען” הוה אמינא [היינו טועים

את התנאי, יקבלו בני גד ובני ראובן חלק
מארץ גלעד, כשאר שבטי ישראל, וכמו כן
יקבלו חלק בארץ ישראל.

גמרא:

שנינו במשנה: רבי חנינא בן גמליאל אומר:
צריך הדבר לאומרו, שאלמלא כן יש
במשמע שאפילו בארץ כנען לא ינחלו.

ומתמהינן: שפיר קאמר ליה [היטב השיב
לן] רבי חנינא בן גמליאל לרבי מאיר?!
ומנין לרבי מאיר לומר שתנאי שאינו כפול
אינו תנאי?!

ומשנינן: אמר [יתרוך] לך רבי מאיר: אי
סלקא דעתך לומר שמקרא זה לאו לתנאי
כפול הוא דאתא [בא], אלא לומר שינחלו
על כל פנים חלק בגלעד ובארץ כנען.

לכתוב [שתכתוב התורה]: “ואם לא יעברו
ונאחזו בתוככם”, כלומר, יחלקו עמכם
באחזה, ונלמד מכאן שיקבלו את חלקם
בארץ הגלעד ובארץ כנען.

המהרי”ט בדבריהם וראה ברמב”ן וברשב”א.
ג. הקשו הראשונים: איך היינו מעלים
בדעתינו שלא יקבלו בני גד ובני ראובן חלק לא
בארץ כנען ולא בארץ גלעד, בשלמא בארץ כנען
לא יקבלו היות ולא סייעו בכיבושה, אבל בארץ
גלעד שסייעו בכיבושה, מהיכי תיתי שלא יקבלו
לכל הפחות את חלקם?!

ותירץ הרמב”ן: אין אדם מישראל זוכה בארץ
עד שתכבש כולה, לפיכך, מי שלא סייע
בכיבושה של כל ארץ ישראל אינו ראוי ליטול
בה כלום, נמצא שאילו לא עברו בני גד ובני
ראובן את הירדן לא היו ראויים ליטול אף בארץ

אך זה אינו, דהא פשיטא דאם לא יקבלו לא
בארץ הגלעד ולא בארץ כנען הוי קנס יותר
גדול, מאשר אם יקבלו בארץ כנען, אם כן, מאי
גריעותא במה שלא היו חפצים בה.

ובמהרי”ט פירש לשיטת רש”י: לא מיבעיא
שלא יקבלו בארץ הגלעד את כל חלקם כמו
שהיו חפצים אלא אפילו בארץ ישראל שהיו
קצים בה לא יקבלו את כל חלקם.

ב. בתוספות פירשו שבארץ גלעד שעליה היה
התנאי ליפות את כוחם, יותר מסתבר לקנסם אם
לא יעברו, מאשר בארץ כנען שלא ייפו את
כוחם, ראה עוד בתוספות הרא”ש ומה שביאר

כנען שלא סייעו בכיבושה, (2) ינחלו בני גד ובני ראובן את חלקם, מלבד מה שיקבלו את חלקם בין שאר השבטים בין שאר השבטים בארץ גלעד.

ורבי מאיר סובר: מה שכתוב "בתוככם",

לומר: "ונאחזו בתוככם" היינו בארץ גלעד שבני גד ובני ראובן השתתפו בכיבושה, אבל ארץ כנען כלל לא יקבלו היות שלא סייעו לכובשה. (1)

קא משמע לן, "בארץ כנען", שאף בארץ

ותירץ: ואפשר שלשון "בתוככם" הוא משמע ליטול במה שהיו בתוכם בכיבוש אבל ארץ כנען שלא היו עמהם בכיבוש איני קורא בהם בתוכם. וראה שם עוד תירוצים.

2. א. רש"י. והקשו התוספות: וכי איזו סברא היא שישבו בבתיהם וירשו עם אחיהם שיצאו למלחמה!?

ותירץ הריטב"א: לפי שרוב כיבוש ארץ הגלעד היה בהם, כי לפי שהיתה טובה להם טרחו בכיבושה יותר משאר שבטים ובנו אותה, לפיכך ראוי שיטלו לפחות בארץ ישראל כנגד טורח זה, וראה עוד במהרי"ט, ב"פני יהושע" וב"מקנה".

ב. ובתוספות כתבו דזה פשיטא שהיו בני גד ובני ראובן מחוייבים לעבור את הירדן ולהלחם בארץ כנען, והתנאי שעשה עמהם משה היה במה שהם התחייבו לעבור חלוצים בראשי הצבא להיות ראשונים במלחמה, ואם לא יתאמצו יותר מאחיהם, יפסידו את ארץ גלעד ולא יקבלו אלא חלק בארץ גלעד וחלק בארץ כנען, כשאר אחיהם.

ג. כתב ה"מקנה": הנה התנאי היה עם בני גד ובני ראובן, אך בפועל גם חצי שבט מנשה קיבלו חלק בארץ גלעד, ועמהם לא עשה משה תנאי!?

ובשלמא לפירוש תוספות יש לומר: היות וגם בלא התנאי, היו כולם באים למלחמה בארץ כנען, לפיכך לא עשה משה את התנאי — שיעברו חלוצים בראשי העם, אלא עם בני ראובן ובני גד שהתחייבו לעבור בראש

הגלעד שסייעו בכיבושה. וראה בריטב"א עוד תירוצים.

1. א. ב"עצמות יוסף" תמה דבגמרא כאן משמע שלתת להם חלק בארץ כנען הוי חידוש גדול יותר מאשר לתת להם חלק בארץ גלעד.

ואילו במשנה נאמר: יש במשמע שאפילו בארץ כנען לא ינחלו. ומשמע דכל שכן בארץ גלעד לא ינחלו, היפך סברת הגמרא!?

ותירץ דהמשנה איירי קודם שאמר רבי מאיר שעיקר לימודו הוא מתיבות "בארץ כנען" וסלקא דעתין שרבי מאיר לומד מכל מה שהוצרך משה רבינו לכפול את התנאי, אם כן יש לומר שיותר ראוי לקנסם בארץ גלעד מאשר בארץ כנען, כפי שנתבאר לעיל.

אבל הכא מיירי אם היה כתוב "ונאחזו בתוכם" ולא היה כתוב "בארץ כנען", ובוזה יש לומר שפיר דארץ גלעד עדיפא טפי. היות וסייעו לכובשה.

ב. וזה לשון רש"י: ואם כתב "ונאחזו בתוכם" ותו לא, הוה אמינא ואם לא יעברו יטלו כפי המגיעם בארץ הגלעד שנאחזתם בה כבר והם סייעו אחכם לכבשה, אבל בארץ כנען כלל לא.

וברמב"ן הקשה: הרי במשנה משמע שיותר מסתבר לומר שלא ינחלו בארץ גלעד, אם כן אמאי לא אמר רבי חנינא אם לא היה הכתוב אומר "בארץ כנען" היינו סבורים שיקבלו בארץ כנען ולא בארץ גלעד, ואחרי שנאמר "בארץ כנען" אנו מפרשים "בתוכם" — אף בארץ גלעד!?

לקבל את כל אותה שדה, אלא יירש עם אחיו ויקבלו כולם חלק כחלק בין בשדה המעולה ובין בשאר נכסים.⁽⁵⁾

והרי מי [מה] גרם לו [לבן השלישי] לירש עם אחיו בשאר נכסים, ולא נאמר: משאר נכסים מסולק הוא, ואינו מקבל את חלקו, אלא בשדה השלישית!?

כפילו של אביו, שכפל ואמר "ואם לא יתן – יירש עם אחיו בשאר נכסים" הוא גרם לו, שלא יפסיד.

וכן בתנאי בני גד ובני ראובן שאמר להם משה: אם תעברו את הירדן למלחמה [תן מאתים זוז] – במשל תקבלו את ארץ גלעד, ואם לא תעברו לא תקבלו, מי גרם להם, שיקבלו חלק גם בארץ ישראל, ולא רק בארץ הגלעד, כפילו של משה שאמר: "ונאחזו בתוכם בארץ כנען" הוא גרם להם.

כל היבא דאית לכו [כל מקום שיש לכם] משמע, ואף בארץ ישראל, אם כן, תיבות "בארץ כנען" מיותרות הן, ללמדנו לכפול כל תנאי.

תניא בבביתא: אמר רבי חנינא בן גמליאל: משל למה הדבר [תנאו של משה] דומה!?

לאדם שהיו לו שלש שדות שאחת מהן משוכחת משתי השדות האחרות.⁽³⁾

והיה אדם זה מחלק נכסיו לבניו, ואמר: פלוני בני יירש שדה פלונית,⁽⁴⁾ ופלוני בני [השני] יירש שדה פלונית.

ופלוני בני [השלישי] יתן מאתים זוז לאחיו, וירש שדה פלונית שהיא מעולה משאר השדות.

ואם לא יתן בן זה מאתים זוז לאחיו לא יוכל

המלחמה.

אבל לרש"י, שהתנאי היה על עיקר המלחמה בארץ כנען, תיקשי: מדוע לא התנה משה את אותו תנאי גם עם חצי שבט מנשה שקיבלו חלק בארץ גלעד!?

וב"משך חכמה" [סוף פרשת מטות] תירץ שראובן וגד כבר החזיקו בחלקם שבעבר הירדן כמו שמבואר בירושלמי, והוא בא להוציא מהם, לפיכך היה צריך להתנות עמהם תנאי גמור ככל משפטי התנאים כמבואר בכתוב, אבל בני מנשה שעדיין לא החזיקו בחלקם בשעת התנאי שוב לא הוזקק למשפטי התנאים. ראה עוד שם ובמה שהביא ב"תורת אבירים" אות יט.

3. בריטב"א פירש שהיו שתיים מהן פחותות בגדלן ובשויין, אך מעולות בטיבן ["עידית"]. ואחת גדולה במידתה ובשוייה אך אינה עידית

כל כך.

וכן ארץ כנען נחשבת יותר עידית וארץ גלעד גדולה יותר, ראה שם שפירש את כל הסוגיא לפי דרכו.

4. בבבא בתרא קל א מבואר שלדעת רבי יחנן בן ברוקא רשאי אדם לומר פלוני בני יירש את כל נכסי אף על פי שיש לו כמה בנים: כל שכן שיכול אדם לומר פלוני בני יירש שדה פלונית ופלוני בני יירש שדה פלונית.

לפי זה, המשל מכוון להלכה, אך ברמב"ן הזכיר בתוך דבריו משל למי שמתנה עם מי שאינו בנו, משמע, שאין כאן אלא משל בעלמא, וראה עוד ב"מנחת יהודה" אות יא ד"ה ולפי וב"מקנה".

5. ריטב"א.

כי עדיין לא אמר לו רבי מאיר, שהוכחתו היא ממה שכתבה התורה "בארץ כנען" ולא היה די לכתוב "ונאחזו בתוככם".

אבל הא [הברייתא]: **לכתר דנימא ליה רבי מאיר**: לכתוב "ואם לא יעברו ונאחזו בתוככם", "בארץ כנען" למה לי.

כי אחרי שפירש רבי מאיר ואמר: אין אני מוכיח אלא מיתור הלשון "בארץ כנען", לא אמר רבי חנינא, אלא, שבלא תיבות אלו, יש במשמע, שבני גד ובני ראובן לא יקבלו חלק בארץ ישראל [— במשל "בשאר נכסים"].

נמצא, שהמשל בברייתא מתייחס לתשובת רבי חנינא: אי לא כתב רחמנא "בארץ כנען" הוה אמינא "ונאחזו בתוככם" בארץ גלעד, אבל ארץ כנען כלל לא.

עתה מביאה הגמרא כמה פרשיות בתורה⁽⁷⁾ שיש בהם תנאי כפול, מקשה על רבי חנינא הסובר: אף תנאי שאינו כפול תנאי גמור הוא, ומיישבת אותם:

א. **בשלמא לרבי מאיר** הסובר: תנאי שאינו כפול אינו תנאי, **היינו דכתיב** לענין עונשו של קין [בראשית ד ז]: "הלוא **אם תיטיב** [מעשיך] **שאת** [תקבל שכר],⁽⁸⁾ **ואם לא תיטיב**, **לפתח חטאת רוביך**" [הפורענות על החטא מזומנת לפתחך ומוכנה לבא]

ומתמהינן: **והא לא דמיא משל דרבי חנינא בברייתא, לדבריו במתניתין!?**

דהא **התם** [במתניתין] **קתני**: **יש במשמע שאפילו בארץ כנען לא ינחלו, אלמא משמע**⁽⁶⁾ **דכפילה** [מה שכפל משה את תנאו] הועיל לא רק לענין חלקם בארץ ישראל, אלא לחלקם בארץ גלעד **נמי מהני**, ובלא הכפילות לא היו מקבלים אפילו את חלקם בארץ הגלעד.

ואילו **הכא** [בברייתא] **קתני**: **מי גרם לו לירש עם אחיו בשאר נכסים, כפילו גרם לו. אלמא משמע דכפילה לשאר נכסים הוא דקמהני**, אבל לענין שדה שלישית [— ארץ הגלעד בנמשל], אף בלא הכפילות היו מקבלים את חלקם!?

ומשנינן: **לא קשיא** מתניתין וברייתא אהדדי!

כי **הא** [מתניתין]: **מקמי דנימא ליה רבי מאיר**: "ונאחזו" כלומר, דברי רבי חנינא במשנה, התייחסו אל דברי רבי מאיר שם, שכל כפילות דברי משה לא באה אלא ללמד לכפול את התנאי בכל מקום.

לפיכך, אמר רבי חנינא שבלא כפילות דברי משה, היינו אומרים: אם לא יקיימו בני גד ובני ראובן את התנאי, לא יקבלו מאומה, לא בארץ כנען ולא בגלעד.

7. תיטיב עובדך ישתביק לך". כלומר, ימחל לך החטא. וכתב רש"י בפירושו על התורה: כתרגומו פירושו.

אך כביאור הסוגיא כאן נטה רש"י מפירושו על התורה, כי בפירוש אמרו להלן: אם תיטיב — אגרא.

6. דמדקתני אפילו בארץ כנען משמע כל שכן בארץ גלעד, וכפי שנתפרש לעיל במשנה.

7. לפי סדר הכתובים, ראה להלן בהערה 15.

8. רש"י. ובתרגום אונקלוס פירש: "הלא אם

”כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך, ולקחת אשה לבני ליצחק” וואס לא תאבה האשה ללכת אחריו ונקית משבועתי זאת, רק את בני אל תשב שמה.”

[אחר כך סיפר העבד ללבן ובתואל את שבועתו לאברהם]:

”וישביעני אדוני לאמר, לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו. אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת אשה לבני”

”אז תנקה מאלתי כי תבוא אל משפחתי ואם לא יתנו לך והיית נקי מאלתי.” [בראשית כד]

ב. בשלמא לרבי מאיר אף על פי שהשיעו

אלא לרבי חנינא, למה לי [למה הוצרך הכתוב] לכפול את התנאי! ? הלא ”מכלל הן אתה שומע לאו”, ודי היה לו לומר אם תיטיב שאת, וממילא יובן אם לא תיטיב – פורענות! ?⁽⁹⁾

ומשנינן: צריך הדבר לאומרו, כי סלקא דעתך אמינא: אם תיטיב אגרא [שכר]; אם לא תיטיב לא אגרא ולא דינא [עונש].

קא משמע לן: ”ואם לא תיטיב – לפתח חטאת רובץ”, עונש ופורענות יבא לו, אם לא ייטיב את מעשיו.

נאמר בתורה: ”ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו, שים נא ירך תחת ירכי, ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו.”

ולדברי ה”מקנה” אחי שפיר, כי עיקר הקושיא כאן היתה על רבי חנינא, כי לדברי רבי מאיר אפשר לפרש ”שאת” לשון מחילת עון.

9. צריך תלמוד, אם לא היה כופל את דבריו מהיכי תיתי לומר שקין יקבל פורענות אם לא ייטיב את מעשיו, שמא לא אגרא ולא דינא, כמו שאכן מתרצת הגמרא! ?

ויש שתירץ: סלקא דעתין דאם לא ייטיב את מעשיו, פשיטא שיקבל עונש על חטאו, ולא בא הקדוש ברוך הוא אלא להבטיחו שכר אם יחזור בתשובה. [ראה ב”מקנה” שפירש ב”תשובה מאהבה” זדונות נעשות לו זכויות]. לפיכך, מקשינן למה הוצרך לכפול את תנאו, לדעת רבי חנינא! ? ומשנינן דאחרי שהבטיחו לקבל שכר אם ישוב, צריך הדבר לאומרו שיקבל עונש אם לא ישוב, ולא נימא לא אגרא ולא דינא.

וכתב ה”מקנה” שאונקלוס סבר כרבי מאיר ואליבא דרבי מאיר שייך לפרש לשון סליחה ומחילה, אבל רבי חנינא בן גמליאל אינו יכול לסבור כך, דפשיטא דאם לא ישוב לא ימחל לו ויקבל פורענות, ועל כרחק לפרש לשון משאת שכר.

וב”מרומי שדה” להנצי”ב הקשה: לפי שיטת הגמרא כאן ש”שאת” פירושו שכר, אם כן אפילו לרבי מאיר אין צורך לכפול את התנאי, כי ה”שכר” אינו כסתם מתנה, אלא לפי הטבת המעשים, ובזה פשיטא שאם לא ייטיב את מעשיו לא יקבל שכר! ?

ועוד, לפי דברי הרמב”ן [ביצה כ א במלחמות ה'] שבמתנה לאחר זמן אין צריך לכפול תנאו, אם כן לענין שכר המצוות אין צורך לכפול את התנאי אפילו לדעת רבי מאיר! ? [ראה שם שפירש ”שאת” לשון בכורה, ותירץ קושיותיו על פי דרכו].

אברהם: "אם לא אל בית אבי תלך" תחול עליך שבועה, אין לומר: משמע, אם תלך אל בית אבי לא תחול עליך שבועה, אף אם תקח לו אשה מבנות כנען⁽¹⁰⁾, כי מכלל לאו אי אתה שומע הן, אם כן, היינו [אתי שפיר] דכתיב "אז תנקה מאלתי כי תבא אל משפחתי"⁽¹¹⁾, כי אם לא שהיה אברהם מפרש דבר זה, היינו אומרים אף אם היה הולך אל בית אביו לא היה נקי מהשבועה, אם היה לוקח לו אשה מבנות כנען.

אלא לרבי חנינא בן גמליאל, למה לי לכפול את תנאו?!

ומשנינן: איצטריך [היה צריך] אברהם לכפול את דבריו.

כי אם לא כן, סלקא דעתך אמינא, היכא

דניחא לה לדידה ולא ניחא ליה לדידהו [אם האשה תהיה מוכנה לבא וקרוביה יתנגדו] אימא: מייתי לה בעל כרחיהו, היות והאשה מסכימה.

קא משמע לן: "ואם לא יתנו לך [מרצונם] והיית נקי מאלתי".

ושאלינן: (12) והא דכתיב [לעיל מינה]: "ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית משבועתי זאת" למה לי למיכתב?!

ומפרשינן: אף מקרא זה איצטריך לאומרו.

כי, סלקא דעתך אמינא היכא דניחא להו לדידהו [לקרוביה] ולא ניחא לה לדידה [לנערה עצמה] אימא דנייתי בעל כרחא.⁽¹³⁾

10. א. רש"י. וכן כתב רש"י בפירושו על התורה [בראשית כד ח, לז] שאם לא ימצא אליעזר אשה מבית אביו שתסכים לבא לארץ ישראל יוכל להשיאו אשה מבנות כנען, כי אברהם הקפיד שלא ישוב יצחק אל ארץ מולדתו יותר מאשר על כך שישא אשה מבנות כנען.

ובתוספות חלקו על רש"י וכתבו שבודאי לא היה אליעזר יכול להשיא אשה כנענית ליצחק. וכן כתב הרמב"ן בפירושו על התורה, וראה ב"פני יהושע" שיש בזה מחלוקת במדרשים.

ב. תוספות פירשו שהסוגיא מדברת על מה שהשביע אברהם את אליעזר לקחת אשה ממשפחתו. וביאור קושיית הגמרא הוא כך: בשלמא לרבי מאיר הסוכר שאף אם ממשעות לשונו נשמע הלאו מכלל ההן, בכל זאת צריך לומר בפירוש את הלאו, אם כן הוא הדין כאן הוצרך לפרש דבריו ולומר שאם לא יסכימו לתת לו יהיה נקי משבועתו, אף שזה דבר מובן מאליו שלא היתה כוונתו להשביעו על דבר שאינו

בידו.

אבל לרבי חנינא בן גמליאל, קשה מדוע הוצרך לפרש שאף אם לא יתנו לו את האשה לא יפטר מעונש על השבועה, הרי דבר המובן מאליו אינו צריך להאמר — "בירורי השיטות" כביאור דברי התוספות. וראה עוד במהרי"ט ובמה שהובא בהערה לעיל עמוד א בשם ה"קובץ שיעורים".

11. הגמרא הקשתה מן התנאי שהזכיר אליעזר בסיפורו ללבן ובתואל ולא מלשון התנאי כפי שאמר אותו אברהם ["ואם לא תאבה האשה" וגו'] ראה בזה במהרש"א, ב"פני יהושע" וב"מרומי שדה".

12. בין לרבי מאיר בין לרבי חנינא קא בעי לה — "שיטה לא נודע למי".

13. יש לעיין במי היו הקידושין תלויים, כי אם

ומשנינן: איצטריך לכפול את התנאי.

כי אם לא היה הכתוב חוזר ואומר, מה פורענות תבא עליהם, אם ימאסו בחוקים, **סלקא דעתך אמינא**: אכן, "אם בחקותי תלכו" תבא ברכה, אבל אם בחקותי תמאסו לא תבא ברכה ולא קללה, כי מכלל הן אתה שומע את שלילת הברכה, ואינך שומע קללה.

קא משמע לך, ש"אם בחוקותי תמאסו" תבא קללה, חס ושלום.⁽¹⁶⁾

קא משמע לך: אם לא תרצה האשה לבא פטור אתה משבועתי.

ג. בשלמא לרבי מאיר, היינו דכתיב בפרשת בחוקותי [ויקרא כו ג]: "אם בחקותי תלכו... ונתתי גשמיכם בעיתם" וגו' וכתיב [שם טו]: **ואם בחקותי תמאסו**... ונתתי את שמיכם כברזל" כי בלא הכפילות, לא היה כאן תנאי, והברכה היתה מתקיימת בכל אופן.⁽¹⁴⁾

אלא לרבי חנינא בן גמליאל, הסובר: "מכלל הן אתה שומע לאו", למה לי לכפול את הדברים, הרי מכלל הברכה נשמע את הקללה! ⁽¹⁵⁾

לפיכך הוצרך הכתוב לכפול בשביל שינוי הטבע לרעה חלילה, אבל לענין העדר ברכות של למעלה מהטבע כגון "ורדפו אחד אלף", לא הוצרך לכפול.

אבל לרבי חנינא גם לדברים של טבע לא הוצרך לכפול. כי מכלל הן אתה שומע לאו.

15. הקשה ב"פני יהושע": הרי יש הרבה קללות שאין לשמען מכלל הברכה, ומאי מקשה לרבי חנינא!?

ותירץ שהגמרא התכוונה לשאול על אותן קללות שכבר הוזכר בברכות את הפכן, מדוע הוצרך הכתוב לחזור ולהזכיר אליבא דרבי חנינא. ותירצה הגמרא שאף באותן ברכות שייך מצב של לא ברכה ולא קללה, כגון: "ונתתי גשמיכם בעיתם", עיקר הברכה שיבואו בעיתם, וסלקא דעתין דאם לא ילכו בחוקות ה' לא יהיו בעיתם אבל מכל מקום לא יעצרו הגשמים לגמרי משום הכי איצטריך למיכפל שלא יהיו לגמרי.

16. אף על פי שהקושיא והתירוץ אודות "אם בחוקותי תלכו" דומים למה שהקשו ותירצו

האשה ברשות עצמה, ובה הקידושין תלויים, אם כן איך יתכן להביאה בעל כרחה, ואם הקידושין תלויים בקרוביה, איך יתכן להביאה בעל כרחם, ומאי קא סלקא דעתין לעיל דמייתי לה בעל כרחהיהו!?

וצריך לומר שאברהם היה מסופק אם האשה שירצה אליעזר לקדש תהיה קטנה [או נערה] שהיא ברשות אביה, או שתהיה בוגרת העומדת ברשות עצמה, לפיכך הוצרך לכפול את הדברים, כדי שלא ירצה אליעזר להביאה באופן שמי שהקידושין תלויים בו מסכים והשני מתנגד — ה"מקנה" ו"מרומי שדה".

14. הקשה ב"מרומי שדה" דגם אליבא דרבי מאיר אין צורך לכפול את התנאי היות ולא שייך "שכר" בלא מצות! ועוד הקשה הרי בהתחייבות על העתיד אין צורך בכפילות! [וכפי שהקשה אודות "אם תיטיב שאת" לעיל הערה 8].

ותירץ: בברכות נאמר בין השאר "ונתתי גשמיכם בעיתם" שהיא ברכה כמעט טבעית, שהרי לכל אומות העולם נותן גשמים דבר בעתו, ורק בישראל עיני ה' בארץ לתת לפי המעשה,

ד. בשלמא לרבי מאיר היינו דכתיב בתוכחה דישעיהו [א יט כ]: "אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו" וכתיב נמי "ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו".

אלא לרבי חנינא בן גמליאל הסובר: מכלל הן אתה שומע לאו, למה לי כפילא דקרא?!

ומשנינן: אצטריך לאמרו!

כי סלקא דעתך אמינא: אם תאבו—טובה תבוא, ואם תמאנו לא טובה ולא רעה.

קא משמע לן אם ימאנו לשמוע בקול ה', רעה תבא אליהם.

ב-א ושאלין: מאי "חרב תאכלו", דמשמע תהיו שבעים מאכילת חרב?! (1)

אמר [פירש] רבא: מילחא גללניתא [מלח גס], נהמא דשערי אקושא [פת שעורים קשה], ובצלים.

דהא אמר מר: פת פורני [פת גדולה אפויה

בתנור גדול⁽²⁾] חריבה במלח, ובצלים⁽³⁾ קשים לבריאות הגוף כמו חרבות. וזהו שאמר הכתוב "חרב תאכלו", כי עונשם יהיה לאכול מאכלים שקשים לגוף כמו חרב.

אשה שקינא לה בעלה, ואמר לה: "אל תסתרי עם פלוני", והיא עברה על דבריו ונסתרה, מעלה אותה בעלה אל בית המקדש, ושם משקה אותה הכהן מים שנמחקה בהן "מגילת סוטה"; אם אכן נטמאה האשה, ממיתים מים אלו את הסוטה, ואם טהורה היא, אין המים מזיקים לה, ומותרת היא לחזור לבעלה.

בשלמא לרבי חנינא בן גמליאל, היינו [אתי שפיר] דכתיב [במדבר ה יט]: "והשביע אותה הכהן, ואמר אל האשה, אם לא שכב איש אותך".

"ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי ממי המרים המאררים האלה". ולא כפל ואמר: "ואם שכב לא הנקי", כי, מכלל ברכה אתה שומע קללה⁽⁴⁾.

לעיל אודות "אם תטיב שאת", בכל זאת הפסיקה הגמרא ביניהם בענין שבועת אליעזר ואברהם, היות והיה עדיף לבעל הגמרא ללכת לפי סדר המקראות. [וראה ב"עצמות יוסף" שפירש טעם מדוע הגמרא חזרה כמה פעמים על אותה קושיא ואותו תירוץ].

1. כי לפי פשוטו של מקרא "חרב תאכלו" היינו לשון מיתה בחרב [כמו "וחרבי תאכל בשר" — דברים לב מב] אם כן הוה ליה למימר בחרב תאכלו. [ראה ברד"ק].

2. על פי פסחים לא ב, ביצה לד א.

3. בעירובין כט ב אמרו: תנו רבנן לא יאכל אדם בצל מפני נחש [ארס, שרף הבצל — רש"י] שבו, ומעשה ברבי חנינא שאכל חצי בצל וחצי נחש שבו, וחלה ונטה למות, ובקשו חבריו רחמים עליו וחיה, מפני שהשעה צריכה לו.

4. ואף שנאמר בסמוך [פסוק כ]: "ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת, ויתן איש בך את שכבתו מבלעדי אישך", והרי כפל הכתוב את התנאי, ומאי קשיא אליבא דרבי מאיר?!

תשובה לדבר: מקרא זה אינו סיומה של השבועה הראשונה [בפסוק יט] אלא מחובר הוא עם שבועת האלה הכתובה למטה [פסוקים כא, כב]: "והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה,